

شاخص‌های حکمرانی مطلوب از منظر آیت‌الله خامنه‌ای؛ کاوشی بر بیانیه گام دوم جبار شجاعی^۱

اولین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب؛ الگوی نظام انقلابی تمدن ساز

International Conference on the Second Step of the Revolution

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به عنوان منشور حکمرانی مطلوب نظام اسلامی، ترسیم‌گر چگونگی حکمرانی برای رسیدن به این وضعیت است. لذا پرسش اصلی پژوهش پیش‌رو، این است که «شاخص‌های حکمرانی مطلوب از نظر آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم کدام‌اند؟». از آنجا که مدل نظریه حکمرانی مطلوب، ریشه در گفتمانی غیراسلامی دارد، کاوش در بیانیه گام دوم نیاز به واکاوی سه ساحت هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی به عنوان بنیادهای نظریه حکمرانی مطلوب از نظر آیت‌الله خامنه‌ای دارد. بررسی بیانیه مذکور با همین رویکرد و با روش تحلیل اسنادی نشان می‌دهد که حکمرانی مطلوب از دیدگاه مقام معظم رهبری، وضعیت زمینه‌ساز برای بروز و ارتقای ظرفیت‌های مختلف انسان است. از این‌رو، شاخص‌های این حکمرانی، سه حوزه کلان فرهنگی - اجتماعی، سیاسی - اقتصادی را شامل می‌شود. مهم‌ترین این شاخص‌ها عناصری چون: جوان‌گرایی، معنویت‌گرایی، سبک زندگی دینی، امید به آینده، شجاعت و اخلاص مسئولان، نوگرایی و مدیریت جهادی، خردورزی، استکبارستیزی، انقلابی‌گری، حفظ ارزش‌های انقلاب، دشمن‌شناسی، حاکمیت گفتمان اخوت و مقاومت، عدالت، نظارت، ساده‌زیستی، فسادستیزی و طهارت اقتصادی، محرومیت‌زدایی و استقلال اقتصادی است.

واژگان کلیدی

آیت‌الله خامنه‌ای، انقلاب اسلامی، بیانیه گام دوم، حکمرانی مطلوب، انسان

مقدمه

مفهوم حکمرانی مطلوب که ابتدا در ادبیات سیاسی دهه ۱۹۹۰ میلادی وارد شد، بر مؤلفه‌هایی چون عدم سوءاستفاده از قدرت و ثروت توسط حاکم اطلاق می‌شود. حکمرانی مطلوب در چارچوب دموکراسی درصدد است تا اصول و راهکارهای تحقق مسئولیت شهروندی و دولت‌مردان را ترسیم کند؛ طوری که هم شهروندان بتوانند در سیاست مشارکت کنند و هم راه‌های پاسخگویی دولت فراهم آید. اگرچه تاکنون محققان بسیاری این رویکرد را از منظرهای مختلف به بحث گذاشته و واکاوی کرده‌اند، اما بررسی ابعاد حکمرانی مطلوب در گام دوم نظام جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای و با تأکید بر بیانیه گام دوم، جدید و البته ضروری به شمار می‌رود. بیانیه گام دوم نظام جمهوری اسلامی ایران که در تاریخ ۲۲ بهمن سال ۱۳۹۷ از سوی مقام معظم رهبری صادر شد، به مثابه منشور حکمرانی این نظام در چهل سال دوم حیات سیاسی خود به حساب می‌آید. در واقع، این بیانیه به ابعاد و زوایای چگونگی سیاست‌رانی و حکومت‌داری برای نیل به مراتب و اهداف عالی‌تر اشاره دارد. بر این اساس، ضروری است که محققان به کالبدشکافی ابعاد این بیانیه برای تبیین و تشریح جزئیات این چگونگی پرداخته، نقشه راه سازمان‌ها، نهادها و مؤسسات فعال در نظام جمهوری اسلامی ایران را طراحی کنند. با توجه به اینکه بیانیه گام دوم ترسیم‌گر مسیر آینده است و منظومه حکمرانی در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی را برای افشار مختلف مردم جامعه به ویژه مسئولان عرصه‌های مختلف بیان کرده است، در این تحقیق پرسش اصلی این است که «شاخص‌های حکمرانی مطلوب از منظر آیت‌الله خامنه‌ای کدام‌اند؟». بنابراین، در پژوهش پیش‌رو تلاش می‌شود تا با عنایت به عناصر کلان حاکم بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، شاخص‌های حکمرانی مطلوب نظام جمهوری اسلامی ایران براساس بیانیه یادشده استخراج و تحلیل شود.

چارچوب مفهومی - نظری

۱. مفاهیم

الف) حکمرانی مطلوب

حکمرانی مطلوب که برگردانی از واژه Good governance است به معنی کاهش اختلال‌های سیاسی و بیشتر شدن سطح سیاست‌های مطلوب در راستای ارتقای توسعه در کشور (مقدّری، ۱۳۹۵: ۹). در این تحقیق، حکمرانی مطلوب، هندسه حکومت‌داری در راستای استقرار ایمان در ابعاد مختلف جامعه به شمار می‌رود.

ب) حکمران مطلوب

مسئولانی که همواره به دنبال تحقق حداکثر توسعه نظام سیاسی خود هستند، حکمرانان مطلوب به حساب می‌آیند. در این تحقیق، حکمران مطلوب، حکمرانی است که حکومت‌داری را با توجه حداکثری به نقش و جایگاه اجتماعی مردم و هدایت انوار قرآنی و الهی به پیش می‌برد.

ج) حکومت مطلوب

حکومت مطلوب مجموعه ساختارهای یک نظام سیاسی است که به دنبال تحقق اهدافی برتر در چارچوب اندیشه حاکم بر آن است. در این تحقیق، حکومت مطلوب حکومتی است که در چارچوب نقشه خداوند، خواهان سوق دادن مردم به سمت حیات طیّبه است.

د) بیانیه گام دوّم

بیانیه گام دوّم متنی است که به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی از سوی مقام معظم رهبری در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ صادر شد. این بیانیه حاوی تشریح دستاوردهای نظام جمهوری اسلامی ایران و توصیه‌هایی برای تحقق حداکثری آرمان‌های انقلاب اسلامی است.

۲. مبانی نظری

الف) حکمرانی مطلوب و نسبت آن با نظام اسلامی

نظریه حکمرانی مطلوب ابتدا در حوزه اقتصاد و ناکارآمدی اقتصادی دولت‌ها رخ نشان داد. آزادسازی بازارهای مالی از اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی و ورشکستگی‌های اقتصادی که به دنبال آن ایجاد شد، دولت‌ها را به این سمت و سو سوق داد که به الگوی دولت حداقلی در اقتصاد جهانی روی آورند. لکن این نسخه هم نتیجه‌ای جز بالا رفتن نابرابری نداشت و کشورها را به سه دسته ثروتمند، متوسط و فقیر تقسیم کرد. از طرف دیگر، بعد از فروپاشی بلوک شرق، کشورهایی که در حال گذار به سوی اقتصاد بازار بودند، روز به روز با معضلات ناشی از همین اقتصاد، بیشتر دست و پنجه نرم می‌کردند؛ طوری که به علت نامطلوب بودن نرخ تورم، فقر در این کشورها روز به روز افزایش پیدا کرد (مبارک و آدریوند، ۱۳۸۸: ۱۸۴). بر این اساس، بانک جهانی در جست‌وجوی چگونگی حل این مشکل، تغییر در شیوه مدیریت و ارتقای سطح حکمرانی را بهترین راه حل دانست. بانک جهانی راهبرد پیشنهادی خود برای توانمند کردن دولت را بالا بردن پتانسیل‌ها و اولویت‌بندی وظایف آن عنوان کرد. راهکارهای افزایش ظرفیت‌های دولت در این پیشنهاد، تمرکززدایی، شفافیت، شایسته‌سالاری، اصلاح نظام قضایی و همراهی با نظام‌های بین‌المللی بیان شد.

نظریه حکمرانی که از دریچه دغدغه‌های اقتصادی به دنبال تقویت هرچه بیشتر دولت بوده و هست، راه رسیدن به وضعیت مطلوب را توجّه و اهتمام دولت به مؤلفه‌هایی همچون انتقادپذیری دولت‌مردان و شفاف‌سازی سیاسی، فراهم آوردن خدمات عمومی کارآمد و مؤثر، زمینه‌سازی جهت نیل به ثبات اقتصادی و همزمان پیشرفت اقتصادی و مالی و توجّه بیش از پیش به آموزش و بهداشت عمومی شهروندان می‌داند. اینها مواردی است که بانک جهانی از آنها به عنوان اهداف مدنظر دولت‌ها برای پیشبرد توسعه و رسیدن به وضعیتی مطلوب یاد می‌کند (Veries, 2013, 12-25). بنابراین، می‌توان ابعاد حکمرانی مطلوب در دیدگاه بانک جهانی را مشارکت شهروندان، ارتقای سیاست‌های حکومت، توسعه اجتماعی و مدیریت مطلوب اقتصادی دانست که بر مبنای آنها، شاخص‌های حکمرانی مطلوب از منظر نظریه‌پردازان غربی بانک جهانی این‌گونه خواهد بود: آزادی سیاسی، ثبات سیاسی، کارآمدی قضایی، کارآمدی اداری، نبود فساد، توسعه انسانی، توزیع برابر درآمد شهروندان،

جذب حداکثری سرمایه‌گذاری خارجی، استقلال مالی و بانکی و پرداخت بدهی‌ها بر مبنای تولید ناخالص داخلی (قلی‌پور، ۱۳۸۷: ۷۰-۶۶).

هر چند نظریه حکمرانی مطلوب به دنبال تغییر در سیاست‌ها، راهبردها و برنامه‌ها جهت نیل به وضعیتی مطلوب است، از آنجا که دولت و جامعه مدنی به عنوان دو بال اصلی حکمرانی در هر سرزمینی متناسب با فضای گفتمانی حاکم بر نظام سیاسی و همین‌طور فرهنگ اجتماعی آن سرزمین فعالیت می‌کند، طبیعی است که نمی‌تواند نسخه‌ای مطلوب برای هر نظامی باشد. در این میان، اگر نظامی سیاسی، اندیشه و عمل خود را بر پایه آموزه‌های وحیانی مبتنا کرده باشد، بدیهی است که به هنگام تطبیق شاخص‌های پیشنهادی بانک جهانی و نظریه‌پردازان غربی با چالش ناهمگونی راهبرد- تاکتیک روبه‌رو خواهد شد. بر این اساس، نمی‌توان چارچوب ترسیم‌شده از سوی بانک جهانی را قالبی برای تحلیل حکمرانی خوب در نظام جمهوری اسلامی ایران- به عنوان نظامی دینی که مبنا، اصول و کنش خود را در منظومه دین اسلام تعریف کرده است- قرار داد. بدین ترتیب، واکاوی دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای در مورد چگونگی راهبری نظام جمهوری اسلامی ایران در گام دوم نیاز به مطالعه و تحلیل نظر ایشان در سه ساحت هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی دارد. از این رو، ضروری است که مفاهیمی همچون دنیا، انسان، غایت، جامعه و حکومت در نگاه ایشان تشریح شوند تا بتوان چارچوبی به منظور استخراج و تحلیل شاخص‌های حکمرانی مطلوب گام دوم انقلاب اسلامی به دست آورد.

ب) مفاهیم بنیادین حکمرانی در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای

- دنیا: آیت‌الله خامنه‌ای دنیا را به مثابه مکانی برای نیل به سعادت انسان از دریچه خدمت به مردم دانسته و بر این باور است که اقدامات افراد به ویژه مسئولان در نظام اسلامی، آنگاه مفید و مؤثر خواهد بود که دو ویژگی گریز از دنیاطلبی و معنویت‌گرایی را همراه داشته باشد. از نظر ایشان: «یک کار دیگر ... عمل خود ما است؛ نه عملی که حتماً جلوی چشم مردم باشد؛ نه، عمل درست ما تأثیرش را می‌بخشد؛ ترک گناه، ترک دنیاپرستی، ترک اشرافی‌گری، کار سخت، کار کوشنده. وقتی ما با خدا باشیم، خدای متعال تأثیر می‌دهد به حرف ما، به اقدام ما» (بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۶/۱۲/۲۴). ایشان

دنیاطلبی را موجب تباه شدن دستاوردها و شکست در سیاست‌ها می‌دانند و معتقدند که از جمله وظایف مسئولان نظام اسلامی، تعمیر دنیا آن هم با بهره‌گیری از ظرفیت‌های مادی و معنوی است. افزون بر این، ضروری است که دنیاگریزی را در جامعه اسلامی نشر داد؛ می‌بایست از افتادن در زرق و برق دنیا برحذر بود، چون تجربه نشان داده است آنانی که گام در این مسیر نهادند، به تدریج «تیزی‌ها کُند شد، توانایی‌ها کم شد، انگیزه‌ها ضعیف شد. انگیزه که ضعیف شد، اراده‌ها هم ضعیف می‌شود. اراده که ضعیف شد، در عمل خودش را نشان می‌دهد؛ [از دست] رفتند» (بیانات در دیدار فرماندهان گردان‌های بسیج، ۱۳۹۴/۰۹/۰۴).

- انسان: انسان در نگاه رهبری دو بُعد مادی و معنوی دارد که عدم توجه به هر دو، انحراف به شمار می‌رود. از نظر ایشان، اسلام ترک امور مادی و دنیوی به بهانه توجه به آخرت را رد کرده و معتقد است که هم خود فرد می‌بایست به این دو جنبه‌اش توجه کند، هم صاحبان قدرت و حکومت. بر همین مبنا، ایشان بیان می‌دارند: «اسلام انسان را یک موجود دو ساحتی می‌داند: دارای دنیا و آخرت؛ این پایه همه مطالبی است که در باب پیشرفت باید در نظر گرفته بشود؛ شاخص عمده این است.... کشور ما و جامعه اسلامی آن وقتی پیشرفته است که نه فقط دنیای مردم را آباد کند، بلکه آخرت مردم را هم آباد کند. پیغمبران این را می‌خواهند: دنیا و آخرت. نه دنیای انسان باید مغفول عنه واقع بشود به توهم دنبال‌گیری از آخرت، نه آخرت باید مغفول عنه واقع بشود به خاطر دنبال‌گیری از دنیا» (بیانات در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۱۳۸۸/۰۲/۲۷).

- غایت: آیت‌الله خامنه‌ای غایت خلقت انسان را در چارچوب قرآن کریم، که همان رسیدن او به سعادت و کمال انسانی است، تعریف کرده و بر این باور است که پاک شدن از آلودگی‌های دنیوی و رهیدن روح و دل از موانع نیل انسان به مراتب عالی، پیروزی بزرگی به شمار می‌رود که این، همان هدف آفرینش است: «در یکی از این دو سوره‌ای که در نماز عید خوانده می‌شود، می‌فرماید: «قد افلح من تزکی». یعنی آن کسی که خود را پاکیزه کند و دامان و روح و دل خود را از آلودگی‌ها نجات دهد، از فلاح برخوردار است. فلاح، یعنی موفقیت در میدان زندگی و رسیدن به هدف آفرینش» (بیانات در خطبه‌های عید فطر، ۱۳۷۵/۱۱/۲۱). بنابراین، وظیفه حکومت اسلامی این است که زمینه‌ها و لوازم نیل به چنین مقام و مرتبه‌ای را برای انسان‌ها فراهم آورد.

- **جامعه:** مقام معظم رهبری جامعه را در قامت و فضای جامعه اسلامی تعریف می‌کند. ایشان جامعه‌سازی را از جمله اهداف پیامبران برشمرده، رشد و پیشرفت یا انحطاط افراد را با شرایط جامعه مرتبط می‌داند. بر همین اساس، ایشان جامعه را به دو دسته اسلامی و جاهلی تقسیم می‌کند که از جمله اهداف نظام اسلامی در ایران را رسیدن به جامعه‌ای اسلامی و آنگاه تمدن اسلامی به شمار آورده، می‌گوید: «امروز هم که به‌حمدالله نظام اسلامی به وجود آمده، تشکیل شده، ما منتظریم که دولت اسلامی به معنای واقعی و سپس جامعه اسلامی به معنای واقعی و سپس تمدن اسلامی به معنای حقیقی به وجود بیاید» (بیانات در دیدار طلاب حوزه‌های علمیه، ۱۳۹۸/۰۲/۱۸). بدین ترتیب، آیت‌الله خامنه‌ای جامعه را مجموعه‌ای الهی در راستای بسترسازی برای رشد انسان و رسیدن او به هدف خلقت تعریف می‌کند.

- **حکومت:** آیت‌الله خامنه‌ای حکومت را از بارزترین خصایص نظام اسلامی به شمار آورده‌اند و بر این باورند که در منظومه فکری اسلام، حکومتی مطلوب است که صاحبان قدرت آن، پرهیزگاران درصدد اجرای عدالت و در جست‌وجوی حقیقت‌اند (بیانات در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری، ۱۳۸۴/۰۵/۱۲). ایشان حکومت را مسئله‌ای بنیادین، مهم و درجه یک در اسلام دانسته، بیان می‌دارند: «بیت‌الغزل کار امام خمینی (ره) ایجاد حکومت اسلامی بود». (بیانات در دیدار اعضای هیأت علمی کنگره امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸/۱۱/۰۴). بنابراین، در نگاه ایشان، حکومت در چارچوب نیل به همان جامعه مطلوب قابل تعریف است که به نوعی بسترساز رشد و ترقی ابعاد وجودی انسان است.

بنابر آنچه در سطور گذشته آمد، آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان فقیهی حکمران، حکومت را در صورتی مطلوب می‌داند که ابعاد مختلف زندگی اعضای جامعه را در نظر بگیرد و تلاش کند تا هم نیازهای مادی و دنیوی آنان را فراهم آورد و هم زمینه را برای آخرتی بهتر و روشن‌تر هموار کند. از این رو، شاخص‌های حکمرانی مطلوب در گام دوم انقلاب اسلامی، نمی‌تواند محدود به بُعد خاصی باشد و جوانب دیگر را در نظر نگیرد، بلکه سه حوزه فرهنگی - اجتماعی، سیاسی - اقتصادی را مدنظر قرار داده و برای هر کدام تجویزهایی داشته است که در ادامه، تلاش می‌شود در قالب منظومه فکری مقام معظم رهبری تحلیل شوند.

شاخص‌های حکمرانی مطلوب از منظر آیت‌الله خامنه‌ای

۱. شاخص‌های فرهنگی - اجتماعی

الف) حاکمیت گفت‌وگو

از جمله پایه‌های اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران، همبستگی است که در نگاه رهبری، چنین رویکردی آن‌گاه محقق خواهد شد که اخوت و برادری اصل و اساس کنش‌ها باشد. در نگاه ایشان، رمز پیروزی انقلاب اسلامی در همین وحدت و همبستگی است. در این باره می‌گویند: «نظام اسلامی، نظام استقلال ملی است؛ هر نوع وابستگی‌ای محکوم است. نظام اسلامی، نظام اخوت و برادری و پیوندهای قلبی آحاد ملت است؛ هر نوع تفرقه‌افکنی محکوم است» (بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان، ۱۳۷۸/۰۶/۱۰). اهمیت چنین ویژگی در تعاملات و انجام وظایف به گونه‌ای است که در نگاه رهبری می‌تواند موجب دل‌زدگی مردم شود. لذا با اشاره به اینکه فرهنگ برادری، نمودی از فرهنگ دینی است، می‌گویند: «هرگز نمی‌توان مردمی را تصوّر کرد که از این چشم‌اندازهای مبارک دل‌زده شوند. هرگاه دل‌زدگی پیش آمده، از روی‌گردانی مسئولان از این ارزش‌های دینی بوده است» (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

ب) اخلاق‌گرایی

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای فلسفه نظام جمهوری اسلامی ایران نشر و گسترش ارزش‌های دینی همچون اخلاق‌گرایی در جامعه است. توصیه‌های اخلاقی رهبری را می‌توان در سه مقوله طبقه‌بندی کرد: دسته اول توصیه‌هایی است که به شأن و مقام فردی یک کارگزار اشاره دارد و او می‌بایست در ارتباط با خودش رعایت کند، همچون «استمرار ارتباط با خداوند». دسته دوم توصیه‌هایی است که به نوعی اخلاق اجتماعی به شمار می‌رود و ارتباط کارگزار با افراد جامعه را مدنظر دارد که از آن جمله می‌توان به «کسب رضایت مردم اشاره داشت». سومین مورد از توصیه‌ها هم به اخلاق اداری اشاره دارد که شیوه همکاری با همکاران و زیردستان را تبیین می‌کند. ایشان در بیان اهمیت این مسئله می‌افزاید: «در رأس برنامه‌های دعوت اسلامی، سه چیز از همه مهم‌تر است که در آیات کریمه قرآن به آنها تصریح شده است: علم و حکمت، تزکیه و اخلاق، عدالت و انصاف» (بیانات در دیدار مسئولان نظام و اقشار مختلف مردم، ۱۳۸۶/۰۵/۲۰).

ج) معنویت‌گرایی

در نگاه رهبری معنویت در حکمرانی به گونه‌ای اولویت و اهمیت دارد که نبود معنویت در رفتار و گفتار مسئولان و مردم مانعی اصلی در مسیر پیشرفت و تحقق عدالت به شمار می‌رود. ایشان معنویت را حضور و ظهور خداوند در زندگی دانسته و بر این باور است که اگر زندگی تهی از معنویت شد، ممکن است جامعه به هر سمت و سویی از انحراف کشانده شود. لذا یکی از بنیادهای اساسی رسیدن به حیات طیبه را معنویت‌گرایی، به ویژه در مسئولان می‌دانند و می‌گویند: «اسلام نمی‌خواهد این‌طور جامعه‌ای درست کند. اسلام می‌خواهد هم ماده و هم معنا، هم پول و رفاه، هم ایمان و معنویت، هم پیشرفت اقتصادی و هم شکوفایی اخلاقی و معنوی در جامعه باشد. این حیات طیبه اسلام است» (بیانات در دیدار مردم ساری، ۱۳۷۴/۰۷/۲۲).

د) مبارزه با نفوذ

آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به اینکه امروزه جمهوری اسلامی ایران با حجمی وسیع از نفوذ در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، فکری و سایبری روبه‌روست، تأکید می‌دارد که از مهم‌ترین وظایف مردم و مسئولان، شناخت اشکال این نفوذ و عرصه‌های مختلف آن و تلاش برای مقابله است. ایشان در همین باره می‌گویند: «آنچه در گام دوم انقلاب باید اتفاق بیفتد... [این است که] آفت‌ها را بشناسیم، فسادها را بشناسیم، راه‌های رخنه دشمن را بشناسیم و در مقابل آنها به طور جدی ایستادگی کنیم. امروز گام دوم انقلاب این است: شناختن ظرفیت‌ها و مزیت‌ها و استفاده از آنها، و شناختن فسادها و رخنه‌ها و کمبودها و مشکل‌ها و سینه سپر کردن برای حلّ آنها» (بیانات در اجتماع زائران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۸/۰۱/۰۱). مقام معظم رهبری نفوذ را در ارتباط با استعمار و امتداد آن در قالب‌های نوین تعریف می‌کنند و بر این باورند که مستکبران با چنین روش‌هایی به دنبال چپاول ملت‌هایند. لذا تأکید می‌کنند: «امروز دشمنان به زوایای زندگی من و شما ملت انقلابی، با دقت دارند نگاه می‌کنند که شاید نقطه ضعفی پیدا کنند و از آنجا نفوذ کنند؛ این مناطق نفوذ دشمن را شناسایی کنید، در مقابل آنها صف‌آرایی کنید؛ وقت را هدر ندهیم. امروز همه موظفیم، همه مسئولیم» (بیانات در دیدار مداحان اهل بیت، ۱۳۹۷/۱۲/۰۷).

هـ) اخلاص مسئولان

اخلاص در تعریف رهبری، یعنی اینکه محور و کانون اصلی اندیشه و عمل انسان‌ها، «خدا» باشد. در نگاه ایشان، سرمنشأ پیروزی در جبهه‌های مختلف، اخلاص است. برای نمونه نتایج اخلاص را می‌توان در دفاع مقدّس به نظاره نشست. همچنین ایشان معتقدند که نقطه محوری اصلاح جهان، اصلاح نفس انسانی است که گام اول در تحقق اخلاص به شمار می‌رود و طبیعتاً این اخلاص، همچون گذشته پیروزی به دنبال خواهد داشت. ایشان موفقیت‌های جمهوری اسلامی ایران را نتیجه اخلاص مسئولان دانسته، گام دوم انقلاب را در صورتی موفق می‌داند که این خصوصیت در مدیران جامعه فعال باشد (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). آیت‌الله خامنه‌ای در کنار پیروزی ناشی از اخلاص، محبوبیت را از جمله نتایج کار برای رضای خدا دانسته، اسوه‌هایی چون امام حسین (علیه‌السلام) و همین‌طور امام خمینی (ره)، شهید حججی و شهید سلیمانی را نمونه‌هایی از کارگزاران مخلص نظام جمهوری اسلامی ایران نام می‌برند که می‌توانند در گام دوم انقلاب، الگوی حکمرانان قرار گیرند.

و) شجاعت مسئولان

شجاعت در نگاه رهبری، «صراحت در کلام و نهراسیدن از هیمنه دشمن» است. از این رو، شجاعت را در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و علمی ضروری دانسته، معتقدند که شجاعت، محرّکی لازم است که فقدان آن، نه تنها موجب رکود خواهد شد که روند پیشرفت را نیز با چالش روبه‌رو می‌سازد. ایشان با اشاره به جایگاه راهبردی شجاعت در انجام وظایف، این خصیصه را لازمه نگرش و کنش هر مسئولی در هر رده و جایگاهی شمرده، می‌گوید: «جوان‌های عزیز! بدانید که عرصه شرف، عرصه عظمت، عرصه هویت اسلامی و ایرانی عرصه‌ای است که در آن شجاعت لازم است» (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری ارتش، ۱۳۹۴/۰۷/۰۸). ایشان شجاعت را قرین بلندنظری می‌دانند و عدم رعایت شجاعت در مواضع ضروری را عامل اصلی شکست عنوان داشته، بیان می‌دارند: «در دنیا هم مواضع شجاعانه به درد آدم می‌خورد. ما در این دوران ده سال گذشته کسانی را دیدیم که مواضع غیرشجاعانه گرفتند؛ برای اینکه فلان قشر بدش

نیاید؛ برای اینکه فلان قشر کلاً این توقع را دارد، یا از من این توقع را دارد؛ بنابراین طور خاصی حرف بزنم! این کار به ضررشان تمام شد؛ به ضرر آن قشر هم تمام شد؛ به ضرر نظام هم تمام شد؛ این نباید رعایت بشود؛ اما بلندنظری باید فراموش نشود. انسان باید با بلندنظری برخورد کند و با سعه صدر حرف بزند؛ اما در همان سعه صدر، شجاعت و صراحت و ایستادگی در مواضع را هم در نظر بگیرد» (بیانات در دیدار مسئولان مجله حوزه، ۱۳۸۰/۱۱/۲۸).

ز) جوان‌گرایی

یکی از محوری‌ترین شاخص‌های حکمرانی مطلوب در نگاه رهبری، حضور جوانان در عرصه‌های مدیریتی جامعه و اثرگذاری در اقشار مختلف مردم است. فلسفه تأکید ایشان بر جوان‌گرایی - که در گام دوم انقلاب به نوعی محور حرکت انقلابی است - به این بازمی‌گردد که در طول تاریخ انقلاب اسلامی، همواره پایه اصلی حرکت و جوششی که به موفقیت منجر شد، جوانان بودند. حال که نسل انقلاب اسلامی تجربه جوانی خود را طی چهل سال حیات نظام اسلامی محقق کردند، گام نو عرصه‌ای است برای نقش‌آفرینی‌هایی از جنس همان شور چهل سال پیش تا هم روند انقلاب همچنان سریع پیش رود و هم چالش‌های جدید بهتر روشن و فهم شود. در همین زمینه، ایشان نه تنها در بیانیه‌ی گام دوم، بلکه در زمان‌ها و به اشکال مختلف، راه پیروزی را در حضور حداکثری جوانان در مناصب مختلف بیان کرده، می‌گوید: «یکی از چیزهایی که از ما سؤال می‌شود این است که جوانی را چه جوری گذرانید؟ باید جواب بدهیم. شما وظیفه الهی و وظیفه وجدانی را فراموش نکنید؛ هرچه می‌توانید تلاش کنید؛ و تلاشتان نافع خواهد بود؛ یعنی شما می‌توانید مسیر کشور را اگر چنانچه غلط است، برگردانید به مسیر درست؛ آنجایی که اشکال دارد، آنجاها را می‌توانید برگردانید. خوشبختانه جهت‌گیری در کشور جهت‌گیری درستی است؛ البته اشکالات در گوشه‌وکنار، فراوان وجود دارد؛ اما جهت‌گیری درست است؛ [لذا] می‌توانید اشکالات را برطرف کنید؛ می‌توانید کمک کنید که جهت‌گیری‌ها خراب نشود، عوض نشود، دچار انحراف نشود» (بیانات در دیدار نخبگان جوان علمی، ۱۳۹۶/۰۷/۲۷).

ج) مدیریت جهادی

آنچه در تبیین مدیریت جهادی از منظر رهبری طی گام دوم انقلاب ضروری است، ذکر این نکته است که از نظر ایشان، رویکرد جهادی مسئولان و مدیران جامعه، امری حیاتی به شمار می‌رود؛ زیرا بدون چنین رویکردی امکان پیشرفت و حرکت پیش‌روانه به سمت آرمان‌های انقلاب اسلامی وجود ندارد (بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰). آیت‌الله خامنه‌ای عناصر این مدیریت جهادی را «خودباوری، اعتماد به نفس و اعتماد به کمک الهی» (بیانات در دیدار کارگران گروه مپنا، ۱۳۹۳/۰۲/۱۰) برشمرده، تأکید می‌کند که آن‌گاه مدیریت جهانی نظام را به پیشرفت می‌کشاند که الهام‌گرفته از ایمان الهی باشد (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

ط) نوگرایی

یکی از مؤلفه‌های بسیار مهم در اندیشه رهبری و تأکیدات ایشان در بیانیه گام دوم، نوگرایی است. نوگرایی در نگاه ایشان، به معنی خلاقیت در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی و برای تعالی نظام جمهوری اسلامی ایران است. این نوگرایی به معنی به کارگیری نیروهای جوان و خلاق و کاربست رویکردهای نوین در پیش بردن اهداف نظام طی گام دوم انقلاب است و نه دست برداشتن از سنت و تعالیم اصیل دینی و انقلابی. آیت‌الله خامنه‌ای همین مسئله را در توصیه به نیروهای نظامی این‌گونه بیان می‌دارد: «برای آنکه روحیه جوان در سپاه استمرار یابد و این سازمان به مرحله پیری نرسد، باید جوان‌گرایی که در سپاه آغاز شده، ادامه یابد، نوگرایی و روش‌های خلاقانه ادامه یابد و با انتقال تربیت دینی و انقلابی و روحیه شهدای نام‌آور به نسل‌های بعدی، از انقطاع نسلی جلوگیری شود» (بیانات در دیدار فرماندهان سپاه، ۱۳۹۸/۰۷/۱۰).

ی) ترویج سبک زندگی دینی

اهمیت سبک زندگی در بیانیه گام دوم به گونه‌ای است که مقام معظم رهبری مجال دیگری برای تبیین آن می‌طلبد. بدون شک، مسئله امروز دغدغه‌مندان انقلاب اسلامی، تداوم انقلاب است که لازمه تحقق این هدف، حفظ و احیای شیوه زندگی معصومان و رواج ارزش‌های اخلاقی در جامعه است، به گونه‌ای که ارزش‌های اصلی جامعه محسوب شوند. در این بین،

سبک زندگی در ارتباط با نسل جوان، اهمیتی دوچندان دارد؛ زیرا جوانان، پیشرانان حرکت انقلاب و انقلابی‌گری‌اند (بیانات در دیدار با بسیجیان، ۱۳۹۵/۰۹/۰۳). از جمله مؤلفه‌های سبک زندگی دینی - که از نظر ایشان می‌بایست در مقابله با سبک زندگی غربی، با رویکردی جهادگونه ترویج شوند - ایمان، علم و آگاهی، پرهیز از تقلید، توجه به نمادهای دینی، توجه به ارزش‌های فرهنگی و تاریخی، الگوگیری از اهل بیت، قانون‌مداری، انضباط اجتماعی، وجدان کاری و توجه به کار جمعی هستند.

ک) صداقت

صداقت در نگاه رهبری به عنوان یکی از عناصر مؤثر در آینده مطلوب نظام جمهوری اسلامی ایران، محدود به مسائل سیاسی نیست، بلکه فعالان فرهنگی و علمی هم می‌بایست در گفتار و نوشتار خود صداقت به خرج دهند (بیانات در جمع دانشجویان و استادان دانشگاه امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۰۹). در این نگاه، صداقت نه تنها مانع پیشبرد اهداف به شمار نمی‌رود که عاملی برای اجتماع و حمایت مردم از مسئولان و نهادها خواهد بود. ایشان در این باره بیان می‌دارند: «یکی از چالش‌ها هم این است که کسی تصور کند که مردم تحمل نمی‌کنند؛ نه، مردم مشکلات را تحمل کرده‌اند. اگر حقیقتاً برای مردم به‌درستی تبیین بشود، با صداقت لازم حقایق امور برای مردم بیان بشود، مردم ما مردم وفاداری‌اند؛ می‌ایستند، مقاومت می‌کنند» (بیانات در دیدار با مسئولان نظام، ۱۳۹۴/۰۴/۰۲). ایشان همچنین صداقت را یکی از معیارهای اصلی گزینش مسئولان بیان داشته، گفتند: «صداقت و دلسوزی نماینده‌ای را که می‌خواهید انتخاب کنید، تشخیص دهید و بعد او را برگزینید» (بیانات در نماز جمعه تهران، ۱۳۷۱/۰۱/۰۷).

ل) امید به آینده

روح حاکم بر بیانیه گام دوم انقلاب، امید به آینده است که خود را در تأکید بر جوان‌گرایی، دشمن‌شناسی، نوگرایی و مواردی از این قبیل به وضوح نشان داده است. در نگاه رهبری منشأ این امید، خود انقلاب اسلامی است. انقلاب اسلامی با تحقق خود، ملت‌های سرخورده را بار دیگر امیدوار کرد و نشان داد که اگر اراده و ایمان دوشادوش هم پیش روند، آینده از آن مکتب اسلام و گفتمان قرآن است. ایشان در همین زمینه پس از تأکید بر اینکه امیدواری به

آینده به معنی سکون و رکود نیست، مسیر پیش روی انقلاب اسلامی را راهی بسیار پر پیچ و خم لکن روشن و امیدبخش دانسته، بیان می‌دارند: «راه ما راهی طولانی است، اما آینده ما هم بسیار روشن و جذاب خواهد بود. نگاه به آن آینده، خستگی راه را می‌زداید و ایمان به آن، تردیدها و تزلزل‌ها را از بین می‌برد» (بیانات در دیدار جوانان و دانشجویان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۱/۱۲/۰۶).

۲. شاخص‌های سیاسی - امنیتی

الف) انقلابی‌گری

یکی از کلیدی‌ترین محورهای گام دوم انقلاب، تأکید آیت‌الله خامنه‌ای بر حفظ رویکرد انقلابی در اندیشه و عمل مسئولان و مردم است. توجه به آرمان‌های انقلاب و تلاش برای تحقق حداکثری آنها، پایبندی به ارزش‌های انقلابی، تأکید بر استقلال حداکثری کشور، حساسیت در برابر دشمنی استکبار و تقوای دینی و سیاسی از جمله مؤلفه‌هایی است که از نظر رهبری انقلابی بودن یک فرد را تضمین می‌کند. عدم انقلابی‌گری موجب سبلی خوردن از دشمن و شکست در نزاع با آنان خواهد شد. از نظر ایشان، پیشرفت‌های امروز نتیجه داشتن روحیه انقلابی است که لازمه استمرار این روند، بهره‌گیری از جوانان انقلابی و بسط اندیشه انقلابی‌گری توسط مسئولان است. ایشان معنای داشتن روحیه انقلابی را چنین بیان می‌دارد: «معنای روحیه انقلابی این است که یک انسان انقلابی، شجاعت دارد، اهل اقدام و عمل است، ابتکار می‌ورزد، بن‌بست‌شکنی می‌کند، گره‌گشایی می‌کند؛ از چیزی نمی‌ترسد، به آینده امیدوار است، به امید خدا به سمت آینده‌ای روشن حرکت می‌کند» (بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۸/۰۸/۱۲).

ب) دشمن‌شناسی

دشمن‌شناسی در نگاه رهبری به عنوان بخشی دیگر از حکمرانی مطلوب در گام دوم انقلاب، شناخت دشمن و اهداف و روش‌های آن در ضربه زدن به نظام اسلامی است. ایشان ضمن تأکید بر همیشگی بودن این دشمنی، استکبار را تجسم تام و تمام دشمن اسلام و نظام اسلامی به شمار آورده، معتقد است گسترش اسلام و نفی سلطه آنان، دو علت دشمنی

استکبار با نظام بوده، اهدافشان هم تخریب باورهای دینی، تضعیف ارکان نظام، القای ناکارآمدی دین، تفکیک دین از سیاست و در نهایت، نابودی نظام اسلامی است که در مقابل این اقدامات، باید سه حرکت را به صورت هم‌زمان به پیش برد و آن، «هوشیاری و درک موقعیت، نترسیدن از خطرها و سختی‌ها و ایمان و امید به آینده» است (بیانات در دیدار بسیجیان، ۱۳۷۶/۰۹/۰۵). ایشان برای این مقابله، به جوانان توصیه می‌کنند: «شما جوانان باید پیشگام در شکستن محاصره تبلیغاتی باشید. در خود و دیگران نهال امید به آینده را پرورش دهید. ترس و نومیدی را از خود و دیگران برانید» (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲)

ج) اعتماد به توانمندی داخلی

یکی از مؤلفه‌های راهبردی در تحقق اربعین دوم انقلاب، اعتماد به توانمندی داخلی در تمامی عرصه‌هاست. چون خودباوری ملی در هر جامعه، عاملی مؤثر در به کار افتادن تمامی اجزای تشکیل دهنده و نیز لازمه توسعه و رشد و نیل به پیشرفت‌های گسترده در ابعاد متعدد است. لذا براساس تعبیر رهبری: «اگر ملت ایران بخواهد جایگاه شایسته خود را پیدا بکند... راه آن این است که از دانش، از هوش، از قدرت تحرک بالا، از قدرت ابتکار و از عزم راسخ در همه بخش‌ها استفاده کنیم و بهره بگیریم» (بیانات در دیدار کارگران مپنا، ۱۳۹۳/۰۲/۱۰). از نظر ایشان، راه سعادت ایران و خروج از معضلات، شناخت توانایی‌ها و خودباوری به توان داخلی ملت است که با عواملی همچون فضا و سرزمین، منابع طبیعی و وسعت خاک، جمعیت، نهادهای فرهنگی و سیاسی، روحیه ملی، کیفیت دیپلماسی، استعداد و پتانسیل‌های علمی و قدرت نظامی به دست می‌آید. لذا ایشان تأکید می‌کنند: «یکی از مشکلات بزرگ ما امروز در کشور این است که ظرفیت‌های زیادی داریم - ظرفیت‌های ملی - که از اینها استفاده نمی‌کنیم» (بیانات در دیدار مدال‌آوران کاروان ورزشی ایران در بازی‌های پاراآسیایی اندونزی، ۱۳۹۷/۰۸/۲۳). از نظر ایشان، اعتماد به نسخه بیگانه، عدم اعتقاد برخی مسئولان به توانایی‌های داخلی، قبيله‌گرایی سیاسی، سبک زندگی مسرفانه و عمل به سیاست‌های تعدیل اقتصادی و بانک جهانی از جمله عواملی است که مانع توجه و اعتماد به توانمندی‌های داخلی می‌گردد (بیانات در اجتماع حرم رضوی، ۱۳۹۷/۰۱/۰۱).

د) استکبارستیزی

یکی از لوازم تحقق تمدن نوین اسلامی در نگاه رهبری که موضوعی محوری در بیانیه گام دوم هم هست، استکبارستیزی است. در اندیشه ایشان تمدن نوین اسلامی بدون مبارزه با استکبار محقق نمی‌شود و این، طبیعی است. بنابراین مبارزه با استکبار، تکلیفی الهی - همچون تکالیف دیگر که برای خدا انجام می‌شد - به شمار می‌رود. به همین دلیل، رهبری در بیانیه گام دوم چنین اشاره می‌کنند: «نماد پرابهت و باشکوه و افتخارآمیز ایستادگی در برابر قلدران و زورگویان و مستکبران جهان و در رأس آنان آمریکای جهان‌خوار و جنایتکار، روز به روز برجسته‌تر شد. در تمام این چهل سال، تسلیم‌ناپذیری و صیانت و پاسداری از انقلاب و عظمت و هیبت الهی آن و گردن برافراشته آن در مقابل دولت‌های متکبر و مستکبر، خصوصیت شناخته‌شده ایران و ایرانی، به ویژه جوانان این مرز و بوم به شمار می‌رفته است» (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). مصداق استکبار از نظر رهبری، «جبهه صهیونیسم و آمریکا» بوده و آنچه مهم است، انجام وظیفه مقابله با آن است، چه پیروز شده و به قدرت برسد و چه در این راه شهید شود. همچنین در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای راه مبارزه با استکبار، مقاومت و آگاه‌سازی ملت (ها)ست. وظیفه مسئولان و مردم در نگاه ایشان، چنین است: «طبعاً اوضاع و احوالی برای ما پیش می‌آید که ناگزیر بایستی نسبت به این اوضاع و احوال حواسمان جمع باشد، دقتمان زیاد باشد، جوانب گوناگون قضیه را دائماً رصد کنیم و بسنجیم و ببینیم» (بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان، ۱۳۹۷/۰۶/۱۵).

ه) مشارکت مردمی

مهم‌ترین پایه و عمود راسخ نظام سیاسی و به نوعی ضلع سوم هرم یک نظام، مردم هستند. مقام معظم رهبری ضمن اشاره به چهار شاخص «آگاهی، نظارت، مشارکت و همگامی» برای مردم، بر این باورند که ویژگی‌های اصلی مردم همین شاخص‌هایند و مردم هم می‌توانند بدون در نظر گرفتن تفاوت قومیتی، واجد آنها شوند. از نظر ایشان، مهم‌ترین شاخص، آگاهی است چون اگر مردمی آگاه و هوشیار داشته باشیم، موقعیت‌های حساس را می‌شناسند و به موقع در صحنه‌های گوناگون حضور خواهند یافت و دست دشمنان را از کشور کوتاه خواهند کرد. ایشان از جمله برکات انقلاب را بالا بردن مشارکت مردم در حکمرانی بیان

می‌دارند و گستره حضور مردم در حکومت را این‌گونه ترسیم می‌کنند: «ازجمله مبانی مطرح‌شده به‌وسیله امام(ره) و شعارهای امام بزرگوار، مسئله مردم‌سالاری بود؛ یعنی اختیار حاکمیت کشور در دست مردم باشد؛ مردم انتخاب کنند، مردم بخواهند، مردم اراده کنند؛ در همه عرصه‌های زندگی» (بیانات در مراسم ۲۸ امین سالگرد رحلت امام خمینی(ره)، ۱۳۹۶/۰۳/۱۴). فراتر از این، ایشان نقشی بالاتر برای مردم قائل شده، می‌گویند: «صاحب و مالک کشور، مردم هستند و به همین دلیل، امام خمینی (ره) نیز تأکید داشتند که ابتکار عمل، ورود در صحنه‌های کشور و انجام کارها به دست مردم سپرده شود» (بیانات در دیدار مردم آذربایجان، ۱۳۹۳/۱۱/۲۹).

و) حاکمیت گفتمان مقاومت

مهم‌ترین شاخص سیاسی و امنیتی در حکمرانی مطلوب نظر مقام معظم رهبری، مقاومت در برابر دشمنان در عرصه‌ها و حوزه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، امنیتی و سیاسی است. مقاومت در نگاه ایشان، به این معنی است: «انسان یک راهی را انتخاب کند که آن را راه حق می‌داند، راه درست می‌داند، و در این راه شروع به حرکت کند و موانع نتواند او را از حرکت در این راه منصرف کند و او را متوقف کند؛ این معنای مقاومت است» (بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی(ره)، ۱۳۹۸/۰۳/۱۴). بیانیه گام دوم، نوعی مقاومت فعال در مقابل دشمنان را توصیه می‌کند که ریشه در حماسه حسینی و تجربه جمهوری اسلامی ایران دارد. طبیعی است که منطق مقاومت، جامعه را به سمت و سوی ستم‌ستیزی و عدالت‌خواهی، حمایت از اسلام و ارزش‌های اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر و ایثار سوق می‌دهد. وظایف مسئولان و نخبگان جامعه در این باره نیز چنین است: «نظریه مقاومت در مقابل دشمن قوی پنجه را تبلیغ کنید، ترویج کنید. بعضی تصور نکنند که چون دشمن بمب دارد، موشک دارد، دستگاه‌های تبلیغاتی دارد و از این قبیل، ما عقب‌نشینی [کنیم]؛ نخیر، نظریه مقاومت، یک نظریه اصیل و درست است؛ هم در مقام نظر، هم در مقام عمل؛ از لحاظ نظری و از لحاظ عملی - از هر دو جهت - باید [ترویج شود]» (بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۷/۰۸/۱۲).

ز) سیاست خارجی انقلابی

بخشی از تأکیدات بیانیه گام دوم انقلاب، به نوعی مانیفست سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌رود. در نگاه رهبری، در صورتی که سیاست خارجی رویکردی انقلابی داشته باشد، اقتدار کشور بیشتر می‌شود و اثرگذاری آن هم وسیع‌تر و جایگاه کشور و عزت و اعتبار ایرانیان در میان ملت‌ها ارتقا پیدا می‌کند. ایشان از جمله نتایج سیاست خارجی انقلابی را چنین بیان می‌دارد: «جایگاه عزتمند فعلی کشور، مدیون همین سیاست‌های حکیمانه است و اگر به این اصول عمل نکرده بودیم، خدا می‌داند در داخل مرزها، با چه مشکلات و ضربات عجیبی دست به گریبان می‌شدیم» (بیانات در دیدار وزیر امور خارجه و...، ۱۳۹۴/۰۸/۱۰).

مؤلفه‌های سیاست خارجی انقلابی در نگاه ایشان، مواردی چون: تعهدات برادرانه به همه مسلمانان جهان، حمایت بی‌دریغ از مستضعفان جهان، طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب در همه زمینه‌ها، حفظ استقلال همه‌جانبه، دفاع از حقوق همه مسلمانان، عدم تعهد به قدرت‌های سلطه‌گر، روابط صلح‌آمیز متقابل با دولت‌های غیرمحارب، خودداری از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌ها و حمایت از مبارزات حق‌طلبانه مستضعفان در مقابل مستکبران در هر نقطه از جهان است (بیانات در دیدار وزیر امور خارجه و...، ۱۳۹۴/۸/۱۰).

ح) حفظ ارزش‌های انقلاب اسلامی

ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی، عناصر و مؤلفه‌هایی‌اند که هویت انقلاب را تشکیل می‌دهند. در نگاه رهبری، یکی از مهم‌ترین نیازهای امروز کشور، احیاء ارزش‌های انقلاب است (بیانات در مراسم بیست و هشتمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶/۰۳/۱۴). این ارزش‌ها در نگاه ایشان، مواردی چون: استقلال، آزادی، مردم‌سالاری، اعتماد به نفس ملی و خودباوری ملی، عدالت، پیاده کردن احکام دین و شریعت در کشور، رشد اخلاق معاشرتی و پیشرفت مادی و تمدنی است. نه تنها مسئولان و کارگزاران نظام اسلامی که فعالان فرهنگی و علمی نیز وظیفه حراست از ارزش‌های انقلاب را به عهده دارند، زیرا مغفول شدن آنها، موجب تزلزل روند رو به رشد انقلاب و نظام جمهوری اسلامی خواهد شد: «استادان ما باید نقش خودشان را در ایجاد بالندگی در دانشگاه از یک‌سو، و حراست از ارزش‌های انقلاب و

اسلام در دانشگاه از سوی دیگر پیدا و تعریف کنند؛ یعنی باید نقش آفرینی کنند» (بیانات در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها، ۱۳۹۶/۰۳/۳۱).

ط) خردورزی و توجه به گذشته

بیانیه گام دوم که خود چارچوب و شاهراهی برای بالا رفتن آگاهی مردم جامعه به شمار می‌رود و در جای جای آن، نمودهایی از عقلانیت موج می‌زند، تجویزگر وضعیتی است که در صورت حاکمیت عقلانیت مبتنی بر مبانی و اهداف خلقت انسانی، مسیر انقلاب بهتر طی می‌شود و آرمان‌های آن کامل‌تر تحقق پیدا خواهد کرد. نسبت عقلانیت با انقلاب اسلامی و نیروهای انقلابی، محافظه‌کارانه نیست، بلکه کلیدی برای تحوّل آفرینی است: «عقلانیت و محاسبه که می‌گوییم، فوراً به ذهن نیاید که عقلانیت و محاسبه به معنای محافظه‌کاری، عقل‌گرایی و تابع عقل بودن است. عاقل بودن و خرد را به کار گرفتن با محافظه‌کاری فرق دارد. محافظه‌کار، طرف‌دار وضع موجود است؛ از هر تحولی بیمناک است؛ هرگونه تغییر و تحولی را برنمی‌تابد و از تحول و دگرگونی می‌ترسد؛ اما عقلانیت این‌طور نیست؛ محاسبه عقلانی گاهی اوقات خودش منشأ تحولات عظیمی می‌شود. انقلاب عظیم اسلامی ما ناشی از یک عقلانیت بود. این‌طور نبود که مردم همین‌طور بی‌حساب و کتاب به خیابان بیایند و بتوانند یک رژیم آن‌چنانی را ساقط کنند؛ محاسبات عقلانی و کار عقلانی و کار فکری شده بود» (بیانات در دیدار رئیس و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸). خردورزی در تعریف آیت‌الله خامنه‌ای ابزاری برای خوانش تجارب پیشین و استفاده از آنها در راستای پیشبرد هرچه بهتر ارزش‌های انقلاب اسلامی است. اهمیت و جایگاه این خردورزی به گونه‌ای راهبردی است که بدون آن، عدالت قابل اجرا نخواهد بود: «اگر عقلانیت در عدالت نباشد، گاهی اوقات عدالت به ضد خودش تبدیل می‌شود؛ اگر درست در باب عدالت محاسبه نباشد» (بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۸/۰۶/۱۶).

۳. شاخص‌های اقتصادی

الف) فسادستیزی و حفظ طهارت اقتصادی

یکی از بیماری‌های انکارناپذیر که ساختار مطلوب اجتماعی را به صورت وسیع تهدید می‌کند، فساد است. از نظر رهبری، گسترش عدالت و مبارزه با فساد، لازم و ملزوم همدیگر بوده، اساساً فساد در هر سطح و حوزه‌ای توده چرکین نظام بوده و در صورت ورود به بدنه حکومت‌ها، نه تنها بنیان‌کن خواهد بود که مشروعیت آن حکومت را هم خدشه‌دار خواهد ساخت. لذا مشروعیت کارگزاران نظام اسلامی، به فسادستیزی گره خورده است: «مشروعیت من و شما وابسته به مبارزه با فساد، تبعیض و نیز عدالت‌خواهی است. این، پایه مشروعیت ماست» (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۲/۰۶/۰۵). مبارزه با فساد و تأکید بر پاکی اقتصادی کارگزاران و نهادهای انقلاب، امری حیاتی است؛ چرا که می‌تواند موجب تباهی آینده ملت‌ها گردد (بیانات در دیدار جمعی از رؤسای دانشگاه‌ها، ۱۳۸۳/۱۰/۱۷). حال در نظام اسلامی که کارها متوقف به مبارزه با فساد است، یکی از شروط اساسی در انتخاب کارگزاران نظام اسلامی، داشتن طهارت اقتصادی است؛ به گونه‌ای که از نظر رهبری، طهارت اقتصادی، شرط مشروعیت‌بخش به تمامی مسئولان نظام است (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

ب) استقلال اقتصادی

گام دوم انقلاب اسلامی، بر پایه اقتصاد مقاومتی و توجه به ظرفیت‌های درونی کشور در حوزه اقتصاد استوار است. رهبری در این بیانیه به چالش‌های درونی و بیرونی اقتصاد ملی اشاره و بر چالش‌های درونی تمرکز کرده‌اند؛ زیرا ایشان بر این باورند که وسوس دشمن و تحریم، در صورت اصلاح مشکلات داخلی، اثر زیادی بر کشور نخواهد داشت. ایشان دیدگاه‌های امام (ره) در این حوزه را محور سیاست‌های اقتصادی نظام بیان کردند و گفتند: «در اقتصاد، اصول امام تکیه به اقتصاد ملی است؛ تکیه به خودکفایی است؛ عدالت اقتصادی در تولید و توزیع است؛ دفاع از طبقات محروم است؛ مقابله با فرهنگ سرمایه‌داری و احترام به مالکیت است - اینها در کنار هم. امام (ره) فرهنگ ظالمانه سرمایه‌داری را رد می‌کند، اما احترام به مالکیت، احترام به سرمایه، احترام به کار را مورد تأکید قرار می‌دهد؛ همچنین هضم نشدن در

اقتصاد جهانی؛ استقلال در اقتصاد ملی؛ اینها اصول امام در زمینه اقتصاد است؛ اینها چیزهایی است که در فرمایشات امام واضح است» (بیانات در مراسم بیست و چهارمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲/۰۳/۱۴). استقلال اقتصادی از نظر رهبری، «هضم نشدن در اقتصاد جامعه جهانی» است (بیانات در مراسم بیست و هشتمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴).

ج) نظارت

مسئله نظارت یکی از مؤلفه‌های مهم مبارزه با فساد در گام دوم انقلاب است. در واقع، دستگاه‌های نظارتی وظیفه برخورد قاطع و حساس با فساد و جلوگیری از رشد و گسترش آن را دارند. از نظر رهبری، مهم‌ترین و کاربردی‌ترین ابزارهای نظارت، قانون است که نمایندگان مجلس و قوه قضائیه وظیفه بهره‌مندی حداکثری از آن برای جلوگیری از نضج و نمو فساد را دارند. ایشان در کنار تأکید بر ضرورت نظارت سیستمی و عمومی، بر رعایت تقوا در روند نظارت، تأکید کرده، می‌گویند: «من مردم عزیزمان را به بی‌تفاوتی دعوت نمی‌کنم، به نظارت نکردن دعوت نمی‌کنم؛ آنها را به اهتمام در مسائل اساسی کشور دعوت می‌کنم؛ اما اصرار می‌کنم که برخوردها نه از سوی مردم نسبت به مسئولین و نه از سوی مسئولین نسبت به منتقدین، تخریبی نباید باشد؛ نه تحقیر باشد، نه اهانت باشد» (بیانات در حرم رضوی، ۱۳۹۴/۰۱/۰۱).

عنصر دیگری که رهبری در کنار نظارت توصیه می‌کنند، «انصاف» است. به این معنی که ناظران مردمی و نخبگان، به هنگام نظارت، خدمات مسئولان را هم نادیده نگیرند: «کسانی حقیقتاً نسبت به یک مسئله مهم و حساس کشور، احساس دلواپسی و دغدغه‌مندی می‌کنند؛ هیچ مانعی ندارد؛ اما این به معنای متهم کردن نباشد، به معنای نادیده گرفتن زحمات و خدمات نباشد» (بیانات در حرم رضوی، ۹۴/۱/۱).

د) عدالت توزیعی

بیانیه گام دوم انقلاب، عدالت را در دو ساحت واکاوی و تشریح می‌کند: یکی، دستاوردهای انقلاب اسلامی و دیگری، توزیع امکانات. محور عدالت در این بیانیه، مبارزه با فساد است

که این فساد، بیشتر به معنی عدم انضباط اداری و مدیریتی در بخش‌های مختلف نظام است (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲). در نگاه ایشان، لازمه تحقق نظام اسلامی، عدالت بوده، برای نیل بدان باید هزینه کرد. ایشان الزامات تحقق عدالت را مواردی چون قوانین عادلانه، ساختار عادلانه، مجریان باتقوا و عادل، مبارزه و ایستادگی، گفتمان‌سازی (بیانات در نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۹۰/۰۲/۲۷)، آگاهی و نظارت مردم دانسته، تأکید می‌دارد: «عدالت، با من بمیرم، تو بمیری درست نمی‌شود؛ عدالت، با تعارف درست نمی‌شود؛ اولاً، قاطعیت می‌خواهد، ثانیاً، ارتباط با مردم می‌خواهد، ثالثاً، ساده‌زیستی و مردمی بودن لازم دارد و بالاتر از همه، خودسازی و تهذیب می‌خواهد؛ این هم جزو پیش‌شرط‌ها و پیش‌نیازهای اجرای عدالت است. اول، باید خودمان را درست کنیم و یک دستی به سر و صورت خودمان بکشیم، تا بتوانیم عدالت را اجرا کنیم؛ وظیفه من و شما اینهاست. واقعاً باید با ویژه‌خواران و فساد مبارزه کنیم» (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۹۵/۰۳/۲۹).

هـ) ساده‌زیستی

زهد و ساده‌زیستی، از جمله شعارهای انقلاب اسلامی بوده که رهبری ضمن تأکید بر این مقوله، الهام‌بخش مدیران و مسئولان نظام اسلامی مطلوب را امام علی علیه‌السلام بیان می‌دارند. در نگاه ایشان، علاج بیماری‌های اساسی «زهد» است که به معنی عدم غلبه وسوس شیطانی و تمایلات حیوانی، عدم غفلت از شکر نعمت‌های الهی و از همه مهم‌تر پرهیز از حرام است: «بالاترین و واجب‌ترین زهدها این است که انسان از حرام پرهیز کند؛ پارسایی کند؛ دامن را پاک نگه دارد و زهد بورزد. اما زهد از لذات حلال هم، مرتبه بالایی است» (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم و کارگزاران نظام، ۱۳۷۵/۰۹/۰۵). ساده‌زیستی مسئولان نظام، هم راهکاری برای عدم طغیان فقر و هم راهی برای جدیت در پیش‌روی به سمت و سوی تحقق عدالت است. به این ترتیب می‌توان گفت که یکی از لوازم تحقق گام دوم انقلاب، ساده‌زیستی و حرام‌گریزی است.

و) محرومیت‌زدایی

مقام معظّم رهبری وظیفه مسئولان جامعه اسلامی و نشانه دین‌داری را ریشه‌کن کردن فقر از جامعه و تلاش برای خارج کردن محرومان از محرومیت بیان می‌کنند و تأکید می‌دارند که مبارزه با فقر و محرومیت، زمینه‌ساز رسیدن مردم به معنویت، تکامل روحی و تعالی اخلاقی است. ایشان فقر‌زدایی را گامی اساسی و مؤثر برای اصلاح واقعی کشور بیان کرده و معتقد است: «نظام جمهوری اسلامی، نظامی است که باید در زیر سایه پر مهر آن هرگونه ناکامی و تلخ‌کامی از قشرهای محروم برطرف شود و فاصله بین قشرهای مختلف جامعه کم گردد» (بیانات در دیدار مردم جیرفت، ۱۳۸۴/۰۲/۱۷). پایه اصلی سیاست‌های یک حکمرانی مطلوب از نظر ایشان، محرومیت‌زدایی است: «هر کاری در کشور صورت می‌گیرد، باید با هدف رفع فقر و محرومیت و ایجاد رونق در زندگی عموم مردم - نه بخشی از مردم و قشرهای خاص - باشد» (بیانات در دیدار مردم جیرفت، ۱۳۸۴/۰۲/۱۷). از سوی دیگر، آیت‌الله خامنه‌ای فقر و محرومیت را میراث طواغیت دانسته، وظیفه نظام اسلامی را خروج محرومان از محرومیت و از بین بردن فقر می‌داند (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۰/۰۵/۲۳).

ز) اسراف‌ستیزی

از جمله ویژگی‌ها و خصوصیات حکمرانی مطلوب از نظر رهبری به ویژه در گام دوم، دور شدن از هزینه‌های زاید و مسرفانه در زندگی عمومی و به طور خاص دستگاه‌های حکومتی است. در نگاه ایشان، اسراف در جامعه، موجب تضییع اموال عمومی و نعمت‌های خداوندی و تقسیم نابرابر ثروت خواهد شد. این اسراف نه تنها در عرصه فردی که در سطح ملّی هم صورت خواهد گرفت و طبیعی است که تأثیر آن نیز در همان سطح گسترده خواهد بود. از نظر رهبری، «بخش مهمی از این اسراف در اختیار مردم نیست؛ در اختیار مسئولین کشور است» (بیانات در حرم رضوی، ۱۳۸۸/۰۱/۰۱). وسعت اثرگذاری اسراف از نظر رهبری به گونه‌ای عمیق و وسیع است که همان هدف دشمن را محقق می‌سازد (بیانات در حرم رضوی، ۱۳۷۷/۰۱/۰۱). وجه دیگر اسراف، زیاده‌روی‌های مردم در خرید و شکل‌گیری نیازهای کاذب است. در ارتباط با مسئولان هم، نبود زندگی معمولی و اصرار بر تجمل‌گرایی نشانه‌های دال بر اسراف هستند (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۹۸/۰۲/۲۴).

ح) ثبات در سیاست‌های اقتصادی

یکی از عیوبی که بیانیه گام دوم برای اقتصاد ملی بیان می‌دارد، عدم ثبات در سیاست‌های اجرایی اقتصاد است (بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲) که به نظر می‌رسد علت آن هم به ناسازگاری سیاست‌های اقتصادی با ارزش‌های اسلامی و انقلابی بازمی‌گردد. طبیعی است که اگر روحیه انقلابی و جهادی بر طرح‌ریزی سیاست‌های اقتصادی حاکم باشد، سیاست‌گذاری‌های اقتصادی همسو و در راستای تقویت یکدیگر خواهند بود. [در غیر این صورت]، اولویت‌ها نیز به خوبی در نظر گرفته نمی‌شوند و عیب دیگر اقتصاد ملی از نظر بیانیه مذکور، رخ می‌نماید. به همین دلیل، راه برون‌رفت از چالش‌های این‌چنینی، طراحی و اجرای سیاست‌گذاری اقتصادی در چارچوب اقتصاد مقاومتی است. مقام معظم رهبری در همین باره می‌گویند: «[مسئولین] تمام تلاش خودشان را بگذارند که فعالیت‌های اقتصادی کشور را همسو کنند با سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و اگر یک فعالیت وجود دارد که با این سیاست‌ها همسو نیست، جلوی آن را بگیرند» (بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۹۵/۰۶/۰۳).

نتیجه‌گیری

نظریه حکمرانی مطلوب به عنوان رویکردی که خواهان تقویت هرچه بیشتر دولت است، شرط رسیدن به وضعیت مطلوب را توجه دولت‌مردان به مؤلفه‌هایی همچون: انتقادپذیری و شفاف‌سازی سیاسی، فراهم آوردن خدمات عمومی کارآمد و مؤثر، زمینه‌سازی برای نیل به ثبات اقتصادی و هم‌زمان پیشرفت اقتصادی و مالی و توجه بیش از پیش به آموزش و بهداشت عمومی شهروندان می‌داند. اما از آنجا که زمینه‌ها و عوامل طرح این نظریه متناسب با فضای فرهنگی و اجتماعی غیراسلامی بوده، نمی‌تواند چارچوبی دقیق و جامع برای تحلیل و کاوش دیدگاه اندیشمندان مسلمان، آن هم برای ترسیم وضعیت مطلوب نظام اسلامی به شمار برود. از این رو، ضروری است که منظومه‌ی حکمرانی مطلوب گام دوم انقلاب با عنایت به هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی اسلامی تنظیم شود. تحلیل مؤلفه‌هایی چون دنیا، غایت، جامعه، حکومت و انسان - به عنوان عناصر بنیادین اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای و هسته اصلی سه ساحت اندیشه ایشان - بیانگر این است که از نظر رهبری، حکومت به

دنبال ارتقای جامعه به سمت جامعه‌ای اسلامی و تحقق و بروز حداکثری پتانسیل‌های انسان است. لذا شاخص‌های حکومت مطلوب از نظر ایشان، تمام ابعاد زندگی را پوشش می‌دهد. این شاخص‌ها که در بیانیه گام دوم در سه حوزه فرهنگی - اجتماعی، سیاسی - امنیتی و اقتصادی منعکس شده است، همه یک هدف را دنبال می‌کنند و آن، زمینه‌سازی برای ساخت انسان مطلوب است. کالبدشکافی بیانیه گام دوم و اندیشه‌های مقام معظم رهبری با عنایت به سه ساحت هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی ایشان، نشانگر این است که شاخص‌های فرهنگی - اجتماعی حکومت مطلوب از نظر ایشان موارد زیر است: امید به آینده، ترویج سبک زندگی دینی، نوگرایی، مدیریت جهادی، جوان‌گرایی، شجاعت و اخلاص مسئولان، مبارزه با نفوذ، اخلاق‌گرایی، معنویت‌گرایی و حاکمیت گفتمان اخوت. آیت‌الله خامنه‌ای شاخص‌های سیاسی - امنیتی حکمرانی مطلوب در گام دوم را مواردی چون: خردورزی، حفظ ارزش‌های انقلاب، سیاست خارجی انقلابی، حاکمیت گفتمان مقاومت، مشارکت مردمی، استکبارستیزی، اعتماد به توانمندی داخلی، دشمن‌شناسی و انقلابی‌گری برشمرده، و در نهایت، شاخص‌های اقتصادی حکمرانی مطلوب را استقلال اقتصادی، عدالت، نظارت، ساده‌زیستی، فسادستیزی، اسراف‌ستیزی، رفع فقر و محرومیت دانسته‌اند. در مدل زیر که بر مبنای مدل مفهومی ترسیم شده، نسبت شاخص‌ها با مؤلفه‌های هستی‌شناسانه، معرفت‌شناسانه و انسان‌شناسانه از نظر آیت‌الله خامنه‌ای قابل مشاهده است:

- قرآن کریم
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در اجتماع زائران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۸/۰۱/۰۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار طلاب حوزه‌های علمیه، ۱۳۹۸/۰۲/۱۸.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۹۸/۰۲/۲۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار فرماندهان سپاه، ۱۳۹۸/۰۷/۱۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۸/۰۸/۱۲.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۸/۰۳/۱۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانیه گام دوم، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مداحان اهل بیت، ۱۳۹۷/۱۲/۰۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مدال‌آوران کاروان ورزشی ایران در بازی‌های پارآسیایی اندونزی، ۱۳۹۷/۰۸/۲۳.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان، ۱۳۹۷/۰۶/۱۵.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در اجتماع حرم رضوی، ۱۳۹۷/۰۱/۰۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۷/۰۸/۱۲.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۶/۱۲/۲۴.
- بیانات در دیدار نخبگان جوان علمی، ۱۳۹۶/۰۷/۲۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم ۱۲۸امین سالروز رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶/۰۳/۱۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم ۱۲۸امین رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶/۰۳/۱۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه‌ها، ۱۳۹۶/۰۳/۳۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با بسیجیان، ۱۳۹۵/۰۹/۰۳.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با اقشار مختلف مردم، ۱۳۹۵/۰۳/۲۹.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت، ۱۳۹۵/۰۶/۰۳.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار فرماندهان گردان‌های بسیج، ۱۳۹۴/۰۹/۰۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با مسئولان نظام، ۱۳۹۴/۰۴/۰۲.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار وزیر امور خارجه و...، ۱۳۹۴/۰۸/۱۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در حرم رضوی، ۱۳۹۴/۰۱/۰۱.

- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری ارتش، ۱۳۹۴/۰۷/۰۸.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار کارگران گروه مینا، ۱۳۹۳/۰۲/۱۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مردم آذربایجان، ۱۳۹۳/۱۱/۲۹.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم ۲۴امین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲/۰۳/۱۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۹۰/۰۲/۲۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۱۳۸۸/۰۲/۲۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۸/۰۶/۱۶.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در حرم رضوی، ۱۳۸۸/۰۱/۰۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مسئولان نظام و اقشار مختلف مردم، ۱۳۸۶/۰۵/۲۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری، ۱۳۸۴/۰۵/۱۲.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مردم جیرفت، ۱۳۸۴/۰۲/۱۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار رئیس و اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار جمعی از رؤسای دانشگاه‌ها، ۱۳۸۳/۱۰/۱۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۲/۰۶/۰۵.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار جوانان و دانشجویان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۱/۱۲/۰۶.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مسئولان مجله حوزه، ۱۳۸۰/۱۱/۲۸.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در جمع دانشجویان و استادان دانشگاه امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۰۹.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار اعضای هیأت علمی کنگره امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸/۱۱/۰۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان، ۱۳۷۸/۰۶/۱۰.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در حرم رضوی، ۱۳۷۷/۰۱/۰۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار بسیجیان، ۱۳۷۶/۰۹/۰۵.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در خطبه‌های عید فطر، ۱۳۷۵/۱۱/۲۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم و کارگزاران نظام، ۱۳۷۵/۰۹/۰۵.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار مردم ساری، ۱۳۷۴/۰۷/۲۲.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در نماز جمعه تهران، ۱۳۷۱/۰۱/۰۷.
- خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۰/۰۵/۲۳.

- قلی‌پور، رحمت‌الله (۱۳۸۷)، حکمرانی خوب و الگوی مناسب دولت، تهران: دانشگاه آزاد
- مبارک، اصغر و زیبا آذریپوند (۱۳۸۸)، «نگاهی به شاخص‌های حکمرانی خوب از منظر اسلام
و تأثیر آن در رشد اقتصادی»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، دوره ۹، زمستان.
- مقوم، مهدی (۱۳۹۵)، درآمدی بر حکمرانی خوب: توسعه، دموکراسی و جهانی شدن، تهران:
نشر جنگل.

- Vries de, Michiel (2013). 'The Challenge of Governance', The Innovation
journal, V. 18, N. 1.

